

Transcurs turístic i discurs retòric: recursos figuratius del Ripollès

El viatge ha estat un dels temes majors de la literatura. Hi ha qui pensa que és el gran tema de la tradició europea, i la fundació de la International Society for Travel Writing (1997, reconstituïda el 2001 i el 2011) és només un símptoma de l'interès en aquesta nova àrea de coneixement, esperonada pels estudis turístics. En qualsevol cas, la literatura de viatges –entenen *literatura* com a producció escrita– és un gènere molt ampli tant des d'un punt de vista diacrònic com genèric, que recorre des de la pretesa objectivitat d'itineraris, guies o informes fins a manifestacions obertament més subjectives com dietaris, memòries, epistolars, *travelogues*... Metàfores bàsiques molt esteses com *la vida és un viatge / un riu o viure és fer camí* sostenen i reforcen l'entramat cognitiu i emotiu d'aquesta pràctica discursiva, en la qual trobem inserits sòlidament els tòpics *viatjar és llegir i llegir és viatjar*.¹

La parla i l'escriptura han estat els mitjans tradicionals i més econòmics per difondre i comunicar les experiències i els horitzons d'expectativa en viatges i desplaçaments. L'actual comarca del Ripollès ha estat objecte d'un considerable *corpus* de textos que han focalitzat llocs o esdeveniments i han creat tòpics que tant han servit a l'expressió com a la narració entre els habitants del país i els forasters.²

Però la coexistència dels dos canals, oral i escrit, no ha estat harmoniosa ni equitativa. El 1888 Artur Osona va fer paleses la interacció i alhora l'exclusió dels discursos orals i dels textos escrits en l'itinerari de Ribes per Queralbs a Núria i Puigmal, on apunta en nota: "Es indispensable guia pera practicar aquesta excursió, per qual rahó, seré molt lacònic en les explicacions; deixant la tasca pera lo guia".³ Per a aquest pioner de l'excursionisme clàssic, el contacte amb els coneixedors nadius era indispensable: no concebia encara que la guia escrita pogués substituir la conversa amb els guies del país, ni tan sols competir amb els colors del discurs genuí dels naturals, semblant a com Joan Maragall reivindicaria pocs anys més tard la paraula viva en el seu conegut *Elogi*. Com calia esperar, l'amplitud del *corpus*

Jordi Mascarella
i Rovira, filòleg.
Centre d'Estudis
Comarcals del
Ripollès

escrit no ha permès fer-nos arribar gaires testimonis dels discursos orals, i els que ho han fet són molt mediatitzats i fragmentaris. La pràctica i el compromís –gairebé obligació– de l'escriptura eren patrimoni dels excursionistes, que havien de preparar i de *descriure* les sortides com si es tractés d'expedicions i n'havien de publicar la *memòria* entre els seus consocis i amics a la ciutat, mentre que els acompanyants nadius han quedat relegats al silenci i a la agrafia. El mateix Artur Osona va ser dels pocs a recordar i homenatjar aquests guies, que ell en un exercici de reconeixement qualifica més de coautors que d'informadors, en ocasió de la mort de l'osonenc Joan Farró àlies *Patata*.⁴ La millora de les comunicacions, la divulgació dels textos excursionistes i l'afinament de les tecnologies associades (fotografia, termometria, altimetria, cartografia...) van provocar l'efecte paradoxal de fer progressivament sobrats els discursos locals fins a fer-los residuals i emmudir-los, i en canvi van desaparèixer les repeticions i reelaboracions dels tòpics –que alhora sota un suposat prestigi es van estendre fins i tot entre els nadius. Acceptant de grat per força aquestes limitacions, he d'advertir que he entès la *retòrica* com la tècnica d'elaboració d'un producte verbal (no he gosat abordar la retòrica visual) i de les situacions pragmàtiques en què es produeix i es difon. Però no he tractat de catalogar exhaustivament els recursos ni les clàssiques figures que entren en joc en el marc d'unes tipologies textuals, sinó només repassar els motius, llocs o temes més recurrents en l'àmbit ripollès i el repertori verbal bàsic amb què apareixen. Sempre mirant de tenir presents les qüestions que formula David Cheney en el marc d'una teoria del turisme dins els estudis culturals:

- a. Què hi ha en un lloc concret?
- b. Per què resulta atractiu?
- c. Quin significat té per al visitant el temps que hi dedica?
- d. Com es relaciona el lloc turístic particular amb els marcs de representació de la identitat social i del canvi accessibles en l'entreteniment de masses?⁵

A les quals hem afegit una cinquena, que podríem formular:

- e. En quina mesura han canviat els visitants o turistes l'entorn, els hàbits i els discursos dels nadius?

En no tractar-se estrictament d'un treball sociològic ni d'antropologia de camp, he adaptat la llista d'ítems o temes per facilitar una panoràmica diacrònica i permetre'm presentar-ne sobretot les interferències i els intercanvis entre elements forans i locals. Els eixos principals han estat basats en la funció lingüística predominant en aquestes accions verbals: 1- referencial; 2- metalingüística; 3- conativa.

1. Expressions referencials

1.1 Orografia i entorn físic

1.1.1. "**La salut es troba enlaire**". Metàfora bàsica d'abast general. L'elevació muntanyenca es veu com a higiènica i terapèutica. Al Ripollès, aquesta i les imatges derivades es comparteixen en els àmbits religiós i excursionista (vegeu més avall *Excursionisme i santuaris marians*).

1.1.2. "**La Suïssa de Barcelona**" o "**Suïssa catalana**". Comparació. Difosa pels

excursionistes a partir del paisatge muntanyenc –però també amb implicacions socials i polítiques prenent per motiu l'estat helvètic–. En la dècada de 1870 la coneixem aplicada al territori de Núria, però en la dècada següent s'estén i es consolida a la vall de Camprodon. De retop, comença una *alpinització* del paisatge d'aquestes zones (concretada en les intervencions arquitectòniques).

1.1.3. "**La cova amaga el tresor**". Metàfora general. *Cova de la marededéu*, on és trobada miraculosament una imatge (Ripoll, Núria, Montgrony...); *Cova de les encantades*, properes al curs fluvial (Setcases, Campelles...).

1.1.4. "**La cova amaga el mal**". Metàfora general, complement i paradoxa amb l'anterior. *La cova del dimoni* (Ripoll); *El forat de santou* (Montgrony), objecte de la primera expedició espeleològica documentada del Ripollès, la de mossèn Norbert Font i Sagué (1909); el pas subterrani de les *coves de Ribes*, etc.

1.1.5. "**La pedra blanca**". Expressió que designa una pedra molt abundosa en el pla de Núria. D'ençà del segle XVII se'n fan públiques les virtuts que procura (bàsicament, per estar en contacte amb la marededéu).

1.1.6. **Granòfir de Ribes**. Nom d'una pedra volcànica que forma una massa rocosa al nord de la vila de Ribes. La silueta abrupta i la creu que hi ha plantada n'han esdevingut un emblema.

1.1.7. "**Jardí del Pirineu**". Lema turístic promogut darrerament per Campdevàrol (anteriorment, havia estat un títol aplicat a Andorra). A Gombrèn existeix des de 1995 el Jardí botànic i de plantes remeieres. La tradició farmacològica a la zona es testimonia amb la presència d'herboristes a Núria a partir del segle XVI, confirmada per les visites de l'apotecari barceloní Miquel Salvador (mitjan s. XVII) fins a la publicació de resultat de les excursions d'Estanislau Vayreda (1882). Aquest interès també s'ha conreat entre els naturals, especialment pel que fa a la farmacopea: Fontanella (s. XVIII, Camprodon), Joan Isern (s. XIX, Setcases), Josep Morer i Lacot (s. XIX, Camprodon), Josep Cuatrecasas (s. XX, Camprodon), Josep Vigo i Bonada (s. XX-XXI, Ribes); i, ja al segle XXI, en el terreny de l'etnobotànica: Montserrat Rigat (Camprodon), o els reculls de Dolors Escalé (Queralbs) o Conxita Cortina (Gombrèn, Ripollès). Des de la literatura, Narcís Oller se'n fa ressò en l'article *De Núria* (1903). Vegeu més avall, en tipus humans, *La Santa*). Quant a la simbologia, l'escut oficial de Vallfogona conté tres pinyes –senyals parlants de la casa de Pinós–, i els pobles sota el patronatge de Sant Cristòfol ostenten l'exòtica i simbòlica palmera (Campdevàrol, Toses). El dibuix d'un marcòlic groc, popularment anomenat també *consolta*, és la imatge institucional de Vall de Núria, a partir que el cremallera és gestionat per la Generalitat de Catalunya.

1.1.8. **Els arbres i els boscos**. A Sant Joan de les Abadesses es va instituir i celebrar la primera Festa de l'arbre el març de 1899, amb un objectiu pedagògic i de sensibilització ciutadana. Les masses forestals del Ripollès han estat variables al llarg de la història. Ramon Casanova i Danés opinava que "les fargues han estat el veritable incendi dels Pirineus", en referència a la desforestació dels segles XVIII, XIX i principi del XX. Els arbres singulars, com a la resta de Catalunya, són objecte de catalogació especial.

1.1.9. **Aigües de Ribes**. Referència topogràfica que abasta des de l'establiment de la

Corba fins al gran hotel Montagut, pròpiament en els termes de Bruguera i Campelles més que no pas de Ribes. Les vies de comunicació de carretera i ferrocarril en van millorar l'accessibilitat comercial, però també en van alterar l'entorn (eixample del pas de les Coves, carretera que migparteix els espais dels establiments balnearis...). El 1787 Francisco de Zamora esmenta algunes deus i l'interès higienista, però en critica el mal arranjamnt. A partir de la segona meitat del segle XIX s'obren equipaments balnearis, que creen una clientela estacional i l'amplien notablement fins a les primeres dècades del segle XX. Narcís Oller situa un important episodi de la novel·la *Pilar Prim* (1907) en l'hotel Montagut. Avui dia l'empresa Fontaga S. A. comercialitza el producte Aigua de Ribes.

1.1.10. **El Ter i el Freser.** Els dos principals rius de la comarca tenen monografies dedicades. *Lo Freser* (1883), de Jaume Massó i Torrents, va ser el primer i únic volumet publicat de la col·lecció promoguda per *l'Avens, Catalunya per sos rius*, dedicat a l'Associació d'Excursions Catalana. *El Ter*, de Joaquim de Camps i Arboix, arriba molt més tard (Destino, 1976), a diferència de la cèlebre poesia de Verdaguer que havia de servir d'inspiració a multitud de poetes posteriors. Totes dues obres coincideixen, però, a destacar que aquests rius –com el proper Llobregat– són feiners des de bon començament, en moure rodes de molins, fargues, embarrats i turbines.

1.1.11. “**Entremig de dues aigües**”. Referència a la vila de Ripoll, sobre el junyent del Ter i el Freser, a partir del qual el segon perd el seu nom. El 1881 Massó i Torrents testimonia una narració popular sobre aquesta circumstància, que mossèn Cinto Verdaguer va versificar anys més tard.

1.1.12. **Gorgs i gorgues.** Accidents en el curs dels rius i rieres que han constituït tradicionalment zones d'esbarjo i esplai: gorg dels Estudiants, de Can Volant (riu Ter, Ripoll), salts i gorgs de la riera del molí de Vilardell (Ripoll), gorgs i cascades del torrent de la Cabana (Les Llosses - Campdevàrol), etc.; alguns formant l'escenari de motius llegendaris: gorg dels Banyuts (Gombrèn, relacionat amb el comte Arnau), gorg de Malatosca (Sant Joan de les Abadesses, relacionat amb bruixeria), etc.

1.1.13. **Fonts salutíferes.** Les fonts de l'actual territori ripollès tenen característiques molt variades: guixenques, ferruginoses, sulfuroses, carbonatades, salines... Al segle XVIII ja són valorades com a lloc d'esbargiment (fontades) i al XIX són objecte d'atenció tant per als nadius com per als forans, que hi busquen frescor i virtuts terapèutiques. Els voltants de Ripoll (retratats en les poesies de Joan Deop) i, sobretot, Camprodon (en les de Joan Maragall i Joan Gasch) esdevenen reclam d'estiuejants que invoquen les fonts dels seus termes. El passeig de la Font Nova va ser el primer sector de Camprodon que va acollir xalets i torres de residència estacional. Font del Covilar (Sant Joan de les Abadesses), identificada amb el lloc on es va a abeurar la Vaca cega; *Font del Prestill* (Montgrony), on els literats han percebut una nimfa, des dels Jocs Florals de Barcelona fins a Josep Romeu i Figueras; algunes surgències s'han relacionat des d'antic amb miracles al pas de relíquies: Sant Eudald (Campdevàrol i Ripoll), Sant Patllari (Camprodon).

1.2. Meteorologia

1.2.1. **Secades, pluges i aiguats.** Territori muntanyenc de clima mediterrani. Mesos

d'estiu normalment d'eixut; primavera i sobretot tardor amb pluges abundoses. Són coneguts molts casos de rogatives i impetracions als diversos sants i de la comarca per falta d'aigua: Sant Eudald, Santíssim Misteri, Verge de Núria, Sant Patllari...; per contra, les riudes i aiguats més importants han estat el juny de 1577, l'octubre de 1919, l'octubre de 1940 i el novembre de 1982, que van provocar inundacions i destrosses en ponts i camins.

1.2.2. **Els llamps.** Fenomen meteorològic molt freqüent en el Ripollès. El temor de les descàrregues (llampecs i centelles) va recomanar fer aparedar les finestres a les fàbriques tèxtils del baix Ripollès a la dècada de 1970. El topònim *roc* o *roca del llamp* és bastant estès per la comarca. Al segle XVII consta que els romeus de Núria es fabricaven corones de boixerica com a amulets; també són conegudes les *pedres de llamp* i les creences relacionades (aeròlits), fonamentats en el supòsit *dos llamps no cauen mai al mateix lloc*; els goigs de Sant Marc d'Estiula actuaven també de protecció.

1.2.3. **La pedra.** Calamarsa i, menys freqüent, calabruixa. Josep Romeu i Figueres, en els seus treballs de camp a mitjan segle XX encara va trobar molt vives les tradicions sobre la protecció d'aquest fenomen, bastant comú i molt molest entre la pagesia.

1.3. Fauna

1.3.1. **"He mort el llop".** La por del llop ha estat molt comuna en els territoris de muntanya, compartida per pagesos, ramaders i vilatans, de manera que a la segona meitat del segle XIX es van arribar a extingir els llops autòctons. La *Costinyola* de Camprodon denuncia el 1894 que encara se n'han vist a Setcases. Bosch de la Trinxeria deixa constància del costum a la capçalera del Ter de "captar el llop" una vegada mort. Eren diversos els caçadors de diferents localitats que s'atribuïen haver matat el darrer, en una clara consciència d'estar a les acaballes d'aquesta lluita atàvica. Simbòlicament, s'associava el llop al mal, i Àngel Guimerà ho recull així en el desenllaç de *Terra Baixa*, inspirada en un esdeveniment a prop de Queralbs. A Ripoll, la societat de caçadors La Rama disposava d'un museu *zoològich* a principi de segle XX on s'exposava un exemplar de llop.

1.4. **Muntanyisme i pirineisme.** Definicions d'abast general. El Ripollès va ser un dels primers destins excursionistes de muntanya del país. Un excursionisme que a final del segle XIX estava empeltat de l'ideari de la Renaixença i dels Jocs Florals de Barcelona i que es guiava gairebé pel mateix lema: Pàtria, Fe i Amor.

"La asperesa d'aquelles montanyas, llur elevació, los espectacles que allí he presenciat, tot, en una paraula, m'ha fet experimentar ab la major intensitat la admiració al Creador, lo carinyo a nostra dolsa Catalunya, los més purs sentiments de lo bell, los més grandiosos de lo sublim."⁶

1.4.1. **Dificultats dels camins.** Tòpic molt estès des d'antic. Al marge de la via romana del Capsacosta –de fet, reivindicada en els darrers quaranta anys, el primer camí mencionat i documentat repetidament és la medieval Strata Francisca. Camins de ferradura i camins rals que es mencionen en l'època moderna per les servituds i els càrrecs que comporten. Al segle XVIII s'instisteix que no hi ha cap camí carril practicable cap a la terra baixa. Les primeres carreteres responen a projectes de principi del segle XIX (Vic-Puigcerdà) i la

xarxa viària es densifica en aquella època, sovint seguint el fons de les valls en paral·lel als rius. El ferrocarril de Granollers a Toralles arriba a Ripoll el 1880, després de diversos projectes ideats principalment com a servei de transport de mercaderies. (Vegeu més avall Carbó de Surroca). A partir de Ripoll, el transport cap a Camprodon i cap a Ribes es feia mitjançant carros i carretes de tir animal (entre les quals, la famosa Ceretana). La construcció del Transpirinenc de Ripoll a Acs ha procurat narracions heroiques i tràgiques. En destaquen algunes foradades, especialment la del túnel del Cargol, construït en espiral per salvar el desnivell (s'anomena *del Cargol* pel nom de la propietat rural contigua, però avui s'entén com la peculiaritat del recorregut) i la del túnel de Toses, el més llarg de la línia. El cremallera de Núria (inaugurat el 1931) va constituir tot un símbol del domini de les dificultats materials. Al segle xx es van completar les carreteres principals: en direcció a la frontera (Molló - coll d'Ares). Les comunicacions terrestres han millorat darrerament per carretera amb els túnels de Collabós (direcció Girona) i els túnels i desdoblament en la direcció Vic-Barcelona (a la sortida de Ripoll). Alguns projectes queden pendents, com el túnel de Toses per a trànsit rodat o les variants que haurien d'evitar alguns nuclis urbans (Ripoll, Sant Joan de les Abadesses, Ribes...)

1.4.2. **Excursionisme.** No es tractava, ni en els inicis, d'una teoria, una pràctica ni d'un moviment homogenis.⁷ Els excursionistes forans intervenen en moltes iniciatives sobre el terreny: ruïnes del monestir de Ripoll, construcció del xalet d'Ulldeter i de refugis, arranjament i senyalització de camins... A Ripoll sorgeix a final de segle XIX un grup a escala reduïda de les associacions barcelonines, amb les quals alguns dels membres s'havien relacionat com a socis o delegats. Es tracta del Club Pirinench de Ripoll, amb sortides entre 1891 i 1897, segons les ressenyes de Francesc Graells, i amb el testimoni d'unes fotografies d'una excursió a la Presta i al Canigó, avui a l'ACRI.⁸

1.4.3. **"El viatge és aventura".** La novetat més fecunda de l'excursionisme, en termes quantitius, va ser la importació de l'esquí. El febrer de 1909, uns pocs membres de la recent Secció d'Esports de Muntanya del Centre Excursionista de Catalunya va passar per Ripoll per practicar l'esquí a Núria. Tomàs Ragner descriu el grupet d'esquiadors pioners que va trobar a l'estació de tren. El retall és eloqüent:

"Portaven els quatre excursionistes tots els seus skis o sia unes fustes estretes lleugerament encorvades en un extrem, que cordades als peus serveixen per corre sobre la neu; una mena de cèrcol entrellassat de cordes que la gent en deya un cedàs y ells l'anomenaven, ens sembla, broqueta [*sic*, per "raqueta"], per substituir al ski quan la neu és toba; uns grampons o sola ab grosses puntes de ferro per caminar sobre'l glas y un pich per trencarlo si convé; además l'indispensable *alpenstoch* [*sic*, per *alpenstock*] o bastó llarg de punta ferrada que porta en aquest cas una petita rodella al extrem per evitar que s'enfonsi. A l'esquena una motxilla ab les provisions, càmera fotogràfica, etc. etc."⁹

1.4.4. **Esports d'hivern a la vall de Núria.** Tomàs Ragner, que havia estat membre del Club Pirinench de Ripoll, recomanava la difusió del nou esport i reclamava que l'hostaleria de Núria obrís a l'hivern perquè s'hi pogués pujar a practicar-lo. Ribes va ser

l'escenari de la Primera setmana d'esports d'hivern, el 1911, amb les modalitats d'esquí i luge, i fins i tot d'una pista de glaç a la plaça de l'hotel Rotllat (avui Catalunya); el 1919 va ser la primera temporada hivernal amb l'hostaleria de Núria oberta. Avui dia Núria es publicita amb l'expressió *L'estació del Pirineu*, més adequada que a Vallter 2.000, perquè Núria aprofita l'avinentsa de la polisèmia de la paraula estació, que comprèn els camps semàntics de ferrocarrils, viacrusis i equipament esportiu.

1.4.5. **Esports d'hivern a la vall de Camprodon.** D'altra banda, Camprodon no va trigar a afegir-se a les noves modalitats esportives, i el 1917 va organitzar cursos d'esquí, de luges i d'esquí jòring (a remolc d'un cavall), en un primer moment impulsades per la colònia de forasters. Però la resposta local no es va fer esperar: consta que el fuster Magret construïa esquís a principi de la dècada de 1930, i el 1934 es va fundar l'Ski Club de Camprodon.¹⁰ Vallter 2.000 ha estat l'actuació més important, que ha transformat el paisatge i l'aprofitament de la zona i ha provocat la transformació de la fesomia dels accessos (Setcases).

1.4.6. **Turismes estacionals.** A Camprodon –més que a la fabril Ripoll o a Ribes– la colònia estiuejant va arrelar amb continuïtat. Els *senyors* van constituir el casino Unión Veraniega i van promoure les publicacions periòdiques *La Frontera* (1904), *La Montanya* (1914-1923) i *El Muntanyenc* (1924-1936). Algunes matisacions locals sobre la convivència, les trobem en el número 4 de *La Frontera de Camprodon* (1904) en l'escrit d'E. Guillot "La torre morta", i el periòdic *Font Nova* de 10 de desembre de 1905 publica una narració sobre un conflicte amorós entre una vilatana, el seu xicot i un "senyoret". La incidència del grup d'estiuejants va fer que fins i tot l'urbanisme de la vila es veïés modificat per la seva presència: primer amb les torres del passeig de la Font Nova, iniciades en la dècada de 1880, i més endavant amb el més famós passeig Maristany, que va obligar a alterar els termes de Camprodon i Llanars en aquest punt. A més, introduïren la pràctica del tennis i de l'equitació, avui dia complementats amb el golf. A Ripoll les actuacions van ser més puntuals i discretes: les torres de la carretera de Barcelona, algunes al Pla de Ginebret o de l'Estació, o la modificació de can Serrallonga per a fins turístics; a Sant Joan, la presència d'estiuejants és coneguda des de final de segle XIX, però l'arranjament urbanístic de la Plana és molt posterior; igualment que el desenvolupament de Ribes o, encara més modern, Planoles o Llanars. El turisme estacional d'hivern ha prosperat, doncs, sobre la prèvia dels estiuejants.

1.4.7. **Espeleologia i escalada.** Aquestes dues modalitats esportives de muntanya van iniciar-se a principi de segle prop del santuari marià de Montgrony. El descens al forat de Santou va ser una fita esportiva i cultural en el territori, a càrrec de Norbert Font i Sagué (1909).

1.4.8. **Curses.** Les curses són avui per avui les activitats esportives més rellevants que prenen la muntanya ripollesa per motiu. Les diferents modalitats de *running* i *trail* inclouen diverses proves escampades per gairebé tota la geografia de la zona: Territori d'Isards, de Camprodon; Anar Fent, de Ribes; Centuria Trail, de Sant Pau; Terra de Comtes, Molló Trail, Ultra Trail Emmona de Sant Joan...

1.4.9. **Trial i curses mecàniques.** Els dies de trial de Sentigosa són una prova clàssica.

1.4.10. **Cacera i pesca.** La cacera i la pesca van ser activitats econòmiques tradicionals al Ripollès. A final del segle XIX es comença a entendre com una pràctica esportiva, sobretot de la mà de famílies burgeses amb residència estacional a la zona. Bosch de la Trinxeria practica cacera i pesca estrictament associades a l'excursionisme; Alfons d'Oliveda en el pòstum *Cinegeteries* (1916) o Josep Botey en *La Cacera dels isarts* (1915 i 2006) ofereixen el testimoni de les seves caceres a la zona de l'alt Ripollès. Aquest darrer, a més, recull l'anècdota de l'intent de domesticació d'un isard entre cabres a Setcases. El seu cognom va quedar fixat en el topònim la Cabana d'en Botey, situada prop d'Ulldeter. Les disposicions sobre pesca en els rius ripollesos es remunten al segle XI (jurisdicció del monestir de Ripoll), i al segle XVII es lloava la qualitat del peix de la zona. A principi del segle XIX el viatger Richard Ford parla del plaer esportiu de pesca amb canya, mentre que la pràctica local es valia més aviat de la trema.

1.4.11. **"Fresques, fregides i del Freser".** Dita de les 3 *efes*, aplicades a les truites d'aquest riu, d'anomenada excel·lent. Aquesta és la citació que recull, entre d'altres, Josep Pla. N'hi ha versions més llargues, afegint-hi els adjectius *franques* i *fredes*.

1.5. El poblament humà

1.5.1. **Poblacions peculiars.** No sembla possible aïllar característiques racials pròpies de la població ripollesa. Però existeixen notícies d'alguns grups que han patrimonialitzat la diferència. El primer és el dels *golluts*, avui dia molt conegut pels casos propers a Ribes però d'un abast més ampli, com recorda el refrany *Per golluts, sant Pau i la Ral*. La discussió antropològica i social va ser especialment virulenta l'any 1886, amb participació d'una personalitat local, Antoni M. Ginestà. En l'horitzó d'aquesta discussió hi havia també els casos de cretinisme, nanisme i idiotisme.

1.5.2. **Grups específics.** Diversos col·lectius que han estat objecte per motius diversos de discursos literaris. D'una banda, les congregacions religioses, com les llegendàries *Monges de Sant Aimaç*, que situa en escena Guimerà, i que sobre el terreny fan de protagonistes en alguna cançó escandalosa: "Les monges de Sant Aimaç: / dotze monges, tretze infants; / i la priora els més galants", que recull Manuel Milà i Fontanals d'una veu popular al segle XIX –i sembla que dictada per algun pare de Sant Joan de les Abadesses a mitjan segle XVI–; de l'altra, l'estudiant ripollès de l'edat moderna, ja es tracti del foraster que acut a Ripoll com del Ripollès que estudia fora de la vila. Amb un clar matis despectiu, entre els pagesos i les pageses s'anomenava *xinxes del vapor* les noies assalariades en les manufactures tèxtils. Finalment, un grup marcat per la procedència: els *gavatxos* o *gavails*, majoritàriament gascons, arribats al país sobretot a partir de la segona meitat del segle XVI, que s'integraran sense massa dificultats en la població local.

1.5.3. **Individus singulars.** Antoni M. Ginestà va ser el primer a parlar dels tipus de Ripoll (conferència de 1897). Santiago Rusiñol traça uns apunts costumistes en aquesta mateixa línia amb els jaios que veu a la seva excusió al Taga (1881); Maragall connecta amb un nen "primitiu" al claustre del palau de l'abadia de Sant Joan (1898); i figures de pastors, correus, contrabandistes... queden retratats en els *Croquis pirinencs* de Massó i Torrents. Singulars són també el protagonista ripollès de *La Papallona* (Narcís Oller, 1882)

trasplantat a Barcelona, o El Chiquet d'*El capitán Malasombra* de Baroja. A escala local, Josep Picola ha reivindicat en Simó de l'Abadia.

1.5.4. **En Met de Ribes** i el seu **"anar fent"**. Personatge ribatà dotat d'una especial calma i estoïcisme, que repetia aquest missatge mentre era arrossegat riu avall pel corrent. Avui dia rep aquest nom un producte local de pastisseria.

1.5.5. **"Ningú no neix ensenyat, sinó en Bonada de Serrat"**. Refrany relatiu a la virtut taumatúrgica d'aquesta família, que s'inicia amb la feina d'adobador i culmina amb les facultats de medicina (traumatologia). Ja n'hi ha al·lusions al segle XVIII.

1.6. Història i arqueologia

1.6.1. **"Viatjar és descobrir"**, definició molt genèrica que es combina amb la més específica *El paisatge conté el temps*. El Ripollès fa bona la identificació de la Catalunya Vella romànica: ni gaire romana ni massa romàntica. Aquest "art més català de tots", en paraules de Puig i Cadafalch, va erigir en les esglésies el monument principal. Altres obres públiques i privades hi figuren més escadusserament: camins, ponts, creus de terme... Un *model* romànic que enllaça amb la tradició llatina del país i que ha ofegat manifestacions d'altres estils.

1.6.2. **"Bressol de Catalunya"** i **"Tomba dels fundadors de Catalunya"**. La primera metàfora, molt divulgada, és deutora de la segona, més antiga. El monestir de Ripoll, amb els seus enterraments dels membres de les cases de Cerdanya, Besalú i Barcelona a l'ala nord del claustre i en diferents punts de l'església feia ostensiva la seva fundació comtal. Els documents escrits (els necrologis i martirologis, les cròniques) ens ho confirmen en clau funcional. D'aquí que la comparació s'estengués a *Escorial català*. Però en la dècada de 1870, en plena Renaixença, devia semblar una referència massa mortuòria i poc genuïna. D'aquí que aparegués oportunament el *bressol*, més vitalista i familiar. Camil Geis va conjugar els dos termes en el vers "Bressol de Catalunya, tomba dels seus fundadors".

1.6.3. **"Casa pairal dels catalans"**. Hipèrbole tant pel costat de casa com de *pairal*. Fórmula emprada al voltant de la restauració de l'església de Santa Maria i la campanya que acabaria liderant el bisbat de Vic, amb uns valors expressos propers als termes de la capçalera del seu periòdic *La Veu del Montserrat*: "Pro aris et focis".

1.6.4. **"Covadonga catalana"**. Comparació geogràfica basada en la idea de reconquesta (és a dir, de conquesta cristiana). Que coneguem, la va aplicar en primer lloc Antoni Galadies als escarpats de Montgrony fins a les coves de Ribes, a mitjan segle XIX. A partir de 1880, però, s'emprava referit igualment a Ripoll, per obra de Josep M. Pellicer i Josep Fiter i Anglès. Sigui com sigui, el bisbat de Vic va emprendre la restauració de Sant Pere de Montgrony (1884) com una etapa intermèdia entre la campanya de Montserrat i la de Ripoll (1886-1893).

1.6.5. **"Anem a restaurar no un monestir, [...] sinó Catalunya"**. No és una frase literal del bisbe Morgades, sinó un arranament que va publicar Jaume Collell a partir dels parlaments amb què va coronar a Ripoll mossèn Cinto Verdager com a *poeta de Catalunya*. Era el tret de sortida de la reconstrucció (21 de març de 1886) en el marc de la publicació impresa del *Canigó*. Dins el programa vigatà per celebrar el mil·lenari de la

fundació de la casa (888), hi havia un concurs per escollir "l'himne de Catalunya". No s'arribà a celebrar, però General Ginestà, un dels joves ripollesos presents en aquests preparatius, va ser qui anys més tard, estant a Barcelona, va promoure la discussió sobre *Els Segadors*.

1.6.6. "**Arc de triomf del cristianisme**". Metàfora que tampoc no és un vers literal de l'obra de Verdaguer. La imatge va ser creada i divulgada per Josep M. Pellicer i Pagès cap al 1870, durant l'etapa de conservació civil de les ruïnes. Després se'n van fer ressò poetes com Ubach i Vinyeta i prosistes com Cèsar August Torras. Finalment, la idea pren en els versos del cant XI de *Canigó*. Un itinerari semblant segueix la metonímia *Bíblia al cor de Catalunya impresa*. Convindria preguntar a quina victòria correspon aquest arc de triomf: de quin conflicte? De ben segur, es tracta d'una projecció en el context coetani. (Vegeu més avall, *Castell dels moros*).

1.6.7. **Nova imatge de la Verge**. De tot el mobiliari que es va haver de portar a l'església per a la nova consagració de 1893, destaca el mosaic de santa Maria amb l'infant Jesús. Es tracta d'un regal exclusiu del papa Lleó XIII, elaborat sobre un oli del pintor català Serra, que residia a Roma en aquells moments; mai no es va pretendre recuperar l'escultura de l'antic monestir. Mossèn Jaume Collell va publicar un resum de com va entrevistar-se amb el sant pare amb aquest objectiu, i l'èxit de la imatge va ser notable. Se'n van fer còpies oleogràfiques de mida natural i reduïda, i algunes esglésies van arribar a fer-li presidir l'altar principal. Els catalanistes ripollesos, però, van recriminar a Collell que faltés en el mosaic l'escut de Catalunya, que figurava a la base del tron en la pintura original.

1.6.8. "**Castell dels moros**". Denominació genèrica d'unes ruïnes, que se suposen de l'antigor medieval. En lloc de *castell* podem trobar *torre* o alguna expressió sinònima; en el terme *moro* es concentren les significacions d'autoritat abusiva i d'enemic atàvic, un reconeixement de l'alteritat que les diferents campanyes africanes com les d'Alger i Tunis (s. XVIII), Marroc (1859-1860) i Margallo o primera guerra del Rif (octubre 1893-abril 1894) s'encarregaven d'anar mantenint viva. Per la marededéu d'agost de 1894, els estiejants de l'hotel Montagut van organitzar la recreació d'un *desencantament de Zoraida* a les coves de Ribes, que havien estat arranjades, en un context al-lusiu rifyeny. En l'heràldica local destaquen els dos castells de l'escut de Gombrèn al cim de sengles turons (suggeridors de l'etimologia suposada de *Mogrony*).

1.6.9. **Barri de la creu**. Referència a la singular i pintoresca creu que donava nom al barri aigües avall de Campdevàrol. Es tracta d'una creu de terme gòtica (del terme jurisdiccional del monestir de Ripoll), com d'altres n'hi havia hagut a la vora dels camins principals: la d'en Quimet, vora la part de dalt del pla de la Magdalena, o la del Corall, al peu del camí ral de Campdevàrol. La d'aquell barri va ser desmuntada i conduïda a aquesta darrera població.

1.6.10. **Pont de la Cabreta** i altres. Els ponts ripollesos de perfil apuntat i d'una sola arcada solen correspondre a la segona meitat del segle XVI o XVII. És el cas del pont Nou de Camprodon (sobre el Ter) o les restes del pont del Raval de Ripoll (sobre el Freser). Alguns han desaparegut en gran part (sobre el Ter: Sant Pau, Ripoll). El pont de la

Cabreta, sobre el Freser, apareix anomenat sovint “pont de la Corba” als segles xvi i xvii. El nom actual no és segur, però pot tractar-se d’una atribució semblant a la que trobem en els ponts del Diable; és del tot errònia l’atribució romana a aquests ponts, sovint per mala traducció del francès.

1.6.11. **Vila medieval que no ho era.** La intenció de trobar vestigis primitius determina i construeix el paisatge. La publicació *L’Excursionista* descriu amb aquests termes Gombrèn el 1882: “recorregueren lo poble, fentse la ilusió que’s trobaban en plena edat mitjana, puix totas las casas sont molt antigas, altas ab grans barbacanas, porxadas y balcones ab branas de fusta amples de cap á cap de frontis, los carrers estrets y empedrats ab palets”.

1.7. Activitats econòmiques

1.7.1. **Ciment romà.** A la segona meitat del segle xix s’instal·len entre Ripoll, Surroca i Campdevànol unes primeres indústries dedicades a l’extracció, moltura i fabricació de ciment. *El sord de l’Arquet* va ser el primer a començar l’activitat.

1.7.2. **Carbó de Surroca.** Explotació extractiva que té els orígens en la segona meitat del segle xviii. A mitjan segle xix, i amb la presència de quadres directius qualificats (Ducloux), l’explotació va organitzar-se, es va obtenir uns bons resultats i va créixer la població de la colònia. La necessitat de traslladar el carbó per comercialitzar-lo a gran escala va impulsar els primers projectes de ferrocarrils (a Barcelona i a Roses). El 1880 arribava el tren a Ripoll i el 1882 a Sant Joan i Toralles. Avui el tram Ripoll-Toralles ha desaparegut com a línia i el traçat s’ha convertit en una via verda amb el nom equívoc *del ferro i del carbó* (ferro, perquè es tractava d’un ferrocarril; carbó, perquè era el motiu d’existència de la línia).

1.7.3. **“Com el canó de Ripoll, que tira sense engaltar”.** Comparació al·lusiva a la qualitat dels canons fabricats a Ripoll quan la indústria armera era florent. Té un matis irònic, en reconèixer que l’acció es fa de manera poc premeditada.

1.7.4. **Draps de Camprodon.** Denominació d’origen d’unes manufactures tèxtils medievals. La proximitat de les pastures d’estiu va fer pròspera aquesta activitat al llarg de tota l’època moderna. Curiosament, amb la introducció de maquinària i de l’estil de producció industrial es va produir una reacció entre els treballadors camprodonins, primera manifestació del ludisme a Catalunya (1824).

1.7.5. **Ferro de la vall de Ribes** Les mineralitzacions de la zona van ser el material primer per a les fargues dels segles xv al xix: Batet, Dòrria, Espinosa, Fustanyà, Planoles, Querals... En la farga de Planoles, regentada per una família d’origen genovès, es documenta el primer enginy hidropneumàtic (botasset, caixa dels vents i *trompa*) al sud dels Pirineus (1620-1624), però hi ha indicis d’exhauriment de meners ja al segle xvii. Els armers i els clavetaires de Ripoll varen ser-ne els principals clients fins al segle xviii. A principi del segle xx s’especulava amb la dimensió dels jaciments i de les extraccions. Acabat el ferrocarril transpirinenc, hi ha notícia d’algunes remeses de vagons (una fins a Bilbao), però les expectatives no es van complir.

1.7.6. **Galetes de Camprodon.** Activitat industrial d’època contemporània que ha tingut el centre productiu en aquesta vila, amb les fàbriques Birba i Pujol.

1.7.7. **Guix de Ripoll.** Denominació genèrica d'unes explotacions amb pedreres a Vallfogona i a Campdevàrol. Els equipaments productius van ser a Ripoll i Campdevàrol, on encara són visibles restes d'aquesta activitat, aturada en la dècada de 1980. En les primeres dècades del segle xx va ser el tipus de referència dels preus del guix a Catalunya i reconegut fora del país.

1.7.8. **“La meitat són traginers, l'altra meitat clavetaires”.** Definició de la vila de Ripoll segons la cançó popular del segle xix. La indústria de les armes de foc portàtils hi va ser especialment important dels segles xvi al xviii, cosa que va provocar una important xarxa de transport amb bèsties. La fabricació manual de claus en les botigues de la vila vella va prendre el relleu a la importància de les armes i va subsistir fins a les primeres dècades del segle xx.

1.7.9. **Ovella ripollesa.** Raça ovina estesa per l'est i el centre de Catalunya.

1.7.10. **Patates de la vall de Camprodon,** també anomenades *trumfes*. Denominació d'origen oficial d'aquest producte. Sembla que les patates van ser introduïdes a la zona per uns minaires alemanys a mitjan segle xviii. Al segle xix la producció va millorar en qualitat i quantitat, de manera que poblacions com Vilallonga estaven literalment involucrades en la producció.

1.7.11. **Poltre del Ripollès.** Denominació d'origen que es pretén sobre aquesta indústria càrnia. Comercialitzada fa relativament poc temps –llet d'euga.

1.8. Serveis

1.8.1. **Turisme.** Acostumats a viatgers, pelegrins, negociants, traginers..., a Ripoll s'han detectat les oportunitats *turístiques* ben d'hora. L'agost de 1888 el periòdic *El Ripollès* copia una nota de *La Renaixensa* que dóna compte de l'èxit turístic i econòmic de l'Exposició Universal de Barcelona. A imatge de la barcelonina Comissió de Atracció de Forasters trobem instituit a Ripoll el Foment del Turisme Nacional (1911) i a principi de la dècada de 1930 apareixen en les viles principals els Sindicats d'Iniciatives i Turisme (Ripoll i Ribes, 1932; Camprodon 193..). El 1936 existeix el Foment de Turisme de les Comarques Gironines. En la immediata postguerra: esports –dècada 1960 CIT.

1.8.2. **“A Ribes, a Ribes venen bon vi”.** Refrany amb sentit irònic basat en l'habilitat comercial dels ribatans: la bondat de l'aigua no espatlla el vi quan l'aigualeix. Documentat a final del segle xix. No té res a veure amb la creença, publicada a mitjan segle xvii, que l'altitud del santuari i hostatgeria de Núria millorava la qualitat dels vins que hi pujaven.

1.8.3. **“Banyes de Ripoll”.** Designació que manifesta aquesta pràctica aiguadera en el territori de la vila. El 1707 el canceller austriacista, el vigatà Llorenç Tomàs i Costa, feia estada a la casa de Jaume Duran per aquesta raó –i aprofitava per demanar diners per la causa de Carles III (Arxiu de Sant Pere de Ripoll, H-I fol. 67, avui a l'ACRI–; encara el 1881 un excursionista primerenc, Ramon Arabia i Solanas, va trobar banyistes a la fonda de Ripoll on s'hostatjava. Potser a les ribes del Ter?

1.8.4. **Guies i mossos de peu.** Especialment entre els primers excursionistes, que viatgen a cavall de matxos. Varen ser bastant coneguts el Noi Xic i Xic Arriat (de Gombrèn); Josep Deseures (a) en Bora (de Sant Quirze i Ripoll), que es retrata així: “És menut i

eixerit, mes si un no li ensenya quan convé la punta de l'orella, fàcilment ens farà passar per l'ombra. Ha anat de guia amb en Savalls i té molta palica; ara exerceix al·legòricament d'espardenyer", una filiació carlina que retrobem en diverses memòries de l'època i que respon a les inferències lògiques dels nadius: qui podien ser aquells senyors que s'esforçaven a anar a la muntanya, prenen notes i feien croquis sinó oficials de la causa pendent?; Ramon Guiu (Ripoll), Jaume Armengol (a) Xarlet (Castellar de N'Hug), etc.

1.8.5. **Guies i companys de cacera.** Els caçadors autòctons varen ser contractats pels caçadors excursionistes, amb alguns episodis que ratllen el ridícul (segons explica graciosament Josep Botey). Trobem autèntiques sagues familiars al servei de diversos individus: els Borrat de Prats de Molló en la conca alta del Ter; els Titó de Queralbs...

1.8.6. **Dels hostals als hotels.** Petits i pobres establiments que faciliten aixopluc als forasters als equipaments i serveis luxosos actuals.

1.8.7. **Proveïment de material d'excursions.** Cels Gomis, pioner de l'excursionisme que havia treballat en la construcció del ferrocarril de Granollers a Ripoll, posava Ripoll com a població inferior a Sigüenza, on malgrat tot es podia trobar amb facilitat calçat per fer excursions bo i fet (febrer de 1881). D'altra banda, el Club Pirinench de Ripoll disposava d'una tenda de campanya el 1897, mentre que el Centre Excursionista de Catalunya no en tindrà fins al segle següent (les tendes que el CEC havia plantat a Ripoll amb motiu de la inauguració de la restauració, el 1893, ni eren de campanya).

1.9. Vida pública i costumari

1.9.1. **"En terra de baró, / no hi fasses ta maisó / i si la hi fas, / te'n penediràs".** Ripoll, segle XVII. Versos referents al malcontentament de part de la vila per estar sotmesos al senyoriu de l'abadia.

1.9.2. **Gall de santa Caterina.** Festa infantil que se celebrava a Ripoll davant l'antic portal d'aquest nom –avui, plaça Cívica–, on es decapitava un pollastre. Encara que els autors del segle XIX consideren que es tracta d'un antic repte simbòlic contra el poder de l'abat, cal recordar que el gall era emblema de la vila –no de l'abadia– i per les característiques del text de la cançó no pot ser anterior al segle XVIII.

1.9.3. **La sardana de Ripoll.** Dansa en rotllana i joc infantil. Documentada a final del segle XIX.

1.9.4. **Folklore i folkloristes.** En l'entorn pairal de final de segle XIX i començament del XX, a Ripoll s'enceta un procés de salvaguarda i valoració d'objectes i coneixements populars i històrics. D'aquesta empena sorgirà l'Arxiu Museu Folkloric, situat a l'església de Sant Pere (inaugurat ocupant les golfes el 1929). En va ser l'ideòleg Rossend Serra i Pagès, i el principal impulsor i investigador en va ser Tomàs Raguier. Les seves recerques es van palesar en diverses publicacions, de les quals la més important va ser *Scriptorium* (1923-1936). D'ideologia conservadora, hi col·laboraren diversos sacerdots i estudiants de capellà. També aplegaren els materials del *Cançoner del Ripollès* i varen promocionar el treball sobre el *Llegendari* a la nostra comarca, il·lustrat per Josep Ribot (1926). A Camprodon el 1934 hi havia el projecte de fer un museu "amb aportacions populars".

1.9.5. **"Verdaders baluards de les patriarcals tradicions catalanes".** Referència als pobles

de muntanya del Ripollès. L'articulista es refereix en concret a Molló durant la festa de santa Cecília de 1907.

1.9.6. **"La vida dels pastors"**. Títol d'una sèrie d'articles convertida en llibre (1935 i 1981), obra del propietari rural i col·laborador de l'Arxiu Museu de Ripoll Salvador Vilarrasa. Hi retrata narrativament el cicle de l'any d'una activitat que es volia reivindicar, una idea proposada pel mateix Serra i Pagès.

1.9.7. **"La vida a pagès"**. Segon títol de Salvador Vilarrasa (1975). Descontextualitzat i sense referències històriques concretes, fa avançar la narració entre el cicle de l'any i el cicle de la vida. La Festa de la Llana i el Casament a Pagès s'hi han inspirat.

1.9.8. Folkloritzacions

1.9.8.1. **"Trajos" i danses**. Amb l'exposició d'uns vestits complets de pabordesses a l'Arxiu Museu de Ripoll a principi dels anys 30, es va engegar un procés de dignificació del vestiment dels grups de dansa. L'any 1908, amb motiu de la visita a Ripoll d'Alfons XIII, es varen ballar a la plaça del Corral de Ripoll la *Gala de Campdevàrol* i el *Ball de caputxes i gambetos* de Sant Joan de les Abadesses, acte testimoniats amb fotografies i un curtmetratge de Ricard de Baños per a Hispano Films. L'antic *Ball dels pabordes del Santíssim Misteri* es va dignificar l'any 1935 i en tenim una filmació completa a càrrec d'Agustí Fabra. Darrerament s'ha recuperat la consciència de l'arrel comuna del *Ball de les pabordesses del Roser* a Gombrèn, Campdevàrol i Vallfogona.

1.9.8.2. **Festes, celebracions i treballs rurals**. En els darrers decennis hem assistit a diverses mostres que amb el nom de festa pretenen sensibilitzar sobre antics treballs agrícoles de la zona, seguint el cicle de l'any, com per exemple la de segar i batre.

1.9.9. **"La rusticitat és nociva"**. Base d'una creença entre persones il·lustrades i civilitzades, que s'arriba a compartir per la població autòctona. Consisteix a veure els faltats d'educació com uns agents que malbaraten el patrimoni cultural o bé hi arriben a atemptar. La literatura sobre l'assalt i destrucció del monestir de Ripoll ha insistit en la incivilitat dels miquelets. Aquest mateix prejudici es repeteix en l'episodi literaturitzat de la subhasta de les ruïnes del monestir de Ripoll com a pedrera. D'altra banda, trobem dues constants contradictòries que acompanyen el tòpic: la malfiança davant de l'estranger (per exemple, la recepció de Marian Aguiló a cops de roc a Queralbs, segons informa Massó i Torrents); i la cobdícia d'aconseguir alguna compensació per les informacions, com es pot sospitar de les sessions de cant davant el mateix Aguiló a Bruguera, com explica Joan Puntí i Collell. Finalment, les narracions cultes fan aparèixer els pagesos com a destructors dels vestigis a què són insensibles, com la nota de l'Arxiu Museu de Ripoll que comenta la desaparició d'una pedra amb empremtes del cavall del comte Arnau sobre Molinou.

1.10. Creences

1.10.1. **"La salvació és enlaire"**. Santuaris marians situats a muntanya: Núria i Montgrony. A partir de la paradoxa *Verge i Mare* trobem l'imaginari següent aplicat en la literatura dedicada a les marededéus ripolleses:

1.10.1.1. Maria, Verge

1.10.1.1.1. virginitat (tresor ocult);

1.10.1.1.2. bellesa (*resplendor*: Sol i Lluna creixent, estel, aurora, orient, llàntia o fanal...; *fragància*: cedre, jardí, flor, rosa, lliri –en contraposició als arços o cards, ja en el terreny del tacte: suavitat–);

1.10.1.1.3. puresa (absència de màcula, font segellada, porta tancada, pou d'aigua viva, mirall, coloma, neu, blancor...);

1.10.1.1.4. fortalesa (roca, unicorn);

1.10.1.1.5. obediència (Anunciació).

1.10.1.2. **Maria, Mare**

1.10.1.2.1. fecunditat (branca d'olivera, clavell, casa, poma, vas, arca, font...);

1.10.1.2.2. amor (dolçor, calidesa, cordialitat, abnegació, immensitat; abraçar...);

1.10.1.2.3. protecció, defensa o refugi (pla entre muntanyes, casa, torre, tàlem, mantell; cobrir, abraçar...);

1.10.1.2.4. sosteniment (roca, trona, nodriment...);

1.10.1.2.5. guia (estrella, far, fanal, pastora; mostrar, conduir, portar...);

1.10.1.2.6. dolor (salut, consol, espines, dagues, desolació, èxtasi...).

1.10.1.3. **Maria, Reina**

1.10.1.3.1. sobirania (corona, orbe, ceptre, tron; dominar, ordenar...);

1.10.1.3.2. regne (cels, mars –en llatí, homonímia amb el plural *maria*–, platja, muntanya, ciutat...);

1.10.1.3.3. saviesa (llibre, perla, mirall...);

1.10.1.3.4. intercessió (escala, advocada...);

1.10.1.3.5. destí (via, camí, nau, port, salvació...);

1.10.1.3.6. victòria (ascensió, triomf, salvació, drac, serpent...).

1.10.2. **"Anem-la tots a visitar"**. Vers dels goigs tradicionals de la Mare de Déu de Núria que inciten obertament a la peregrinació. Els versos dels Goigs de Viatge adverteixen de les dificultats i de la recompensa d'aquest viatge simbòlic: "si els camins ne causen ànsia / dolç és lo del vostre cor".

1.10.3. **Les ocultacions de la marededéu**. La imatge de la Mare de Déu de Núria, "voltada de soledats", sembla ben disposada a amagar-se o a recloure's: de bell antuvi en la cova on la va dipositar Sant Gil; el 1936, davant el daltabaix de la Guerra Civil, la van enterrar en un clot i, després, la van traslladar a una altra cova, la caixa forta d'un banc suís, i, finalment, el 1967 la imatge va ser segrestada davant la cerimònia de coronació canònica que alguns van interpretar com un espectacle capitalitzat pel règim franquista.

1.10.4. **"Valga'm Déu, val"**. Vers de refrany del poema del comte Arnau. Fórmula d'exorcisme davant l'aparegut i fantasma condemnat. Mite molt productiu en l'àmbit literari i de narrativa popular fins al segle xx.

1.10.5. **Vella Brígia**. Ogresa reconeguda a Setcases, Tregurà i Vilallonga.

1.10.6. **La Por de Ribes**. Expressió indeterminada per referir-se a una sensació de temor o de pànic. Potser alguna al·lusió a pors màgiques.

1.10.7. **Bruixes i bruixeria**. El primer procés històric conegut per bruixeria d'aquesta zona data del segle xiv. Però les manifestacions populars proliferen a partir del xvi. Les bruixes de Malatosca.

1.10.8. **Bestiari fantàstic.** El Drac de Colldecanes i el Lluert de Sant Eudald. Tenen tendència a confondre's. El Lluert és documentat des del segle XVIII com a xvot en l'església del sant patró; al segle següent ja s'havia retirat de l'exposició pública. El Drac de Colldecanes, tradició molt arrelada en el camí que passa de Vallfogona a les terres olotines. El Barelles dona la notícia d'un drac jove que va ser vençut per un capellà a Ripoll.

1.10.9. **"Dip a Mataplana".** Novel·la de Joan Perucho.

1.10.10. **Possible àngel caigut.** Fals documental (*found footage*) realitzat en vídeo a Campdevànol l'any 2006, d'un minut de durada. Es tracta de la localització catalana d'un tema difós en altres geografies.

2. Expressions metalingüístiques

2.1. **Els estudis lingüístics, literaris i etnogràfics** van ser presents al Ripollès des de mitjan segle XIX. Es tractava de buscar tant l'autenticitat i genuïtat de les expressions de muntanya com de completar les seqüències cronològiques a partir de la idea base que en les diferències dialectals es testimonien les evolucions històriques. Marian Aguiló, mossèn Cinto Verdaguer, Antoni M. Alcover i Bernhard Schädel, Fritz Krüger, Antoni Griera, Joan Coromines... han resseguit el Ripollès a la recerca de lèxic i el tresor de la cultura oral. Això va motivar també la col·laboració amb diversos informants i corresponsals del territori.

2.2. Relats toponímics

2.2.1. **Recàpolis o Recòpolis,** nom atribuït a un fantàstic Ripoll visigòtic. La identificació es produeix a partir del segle XVI.

2.2.2. **"Arri, poll".** Expressió que apareix en una contalla publicada per General Ginestà a final del segle XIX. El conte actualitza l'etimologia basada en la forma evident de la paraula que ja trobem en les llatinitzacions medievals *Rivo Pullo*, etc. i que dona peu a l'escut heràldic parlant: el riu i el poll (també pollastre o gall).

2.2.3. **Set cases.** Narració que recull l'origen del nom d'aquesta població.

2.2.4. **"Veure nevà en serè".** Equívoc homofònic entre el nom del poblet i del verb. Documentat per viatgers des del segle XVIII.

2.2.5. **Hi era de massa.** Conte elaborat sobre la fonètica del nom d'aquest coll de Vidrà. L'argument reflecteix la revolta contra el poder feudal i té una retirada amb l'argument de *Fuenteovejuna*.

2.2.6. **El senyor de Milany.** Rondalla fonamentada en la paronomàsia entre Milany i mil anys.

2.2.7. **Puigmal i Puigbò.** Esmena d'aquest topònim prop del curs baix de la riera de Vallfogona, a partir del segle XVIII, per evitar el *mal* que conté el nom.

2.3. Oficialització toponímica

3. Expressions conatives

3.1. **"Campelles, emociona't",** lema turístic. La forma paral·lela *Girona emociona* és més directa, activa i amb rima.

3.2. **"Escapa a Molló"** (Molló Parc), lema turístic basat en la metàfora *Viatjar és escapar*. Tractament clàssic en *Andorra, l'escapada*.

3.3. **"Roda el món i torna a Camprodon"**, lema turístic, basat en el refrany barceloní *roda el món i torna al Born* o *volta el món i torna al Born*, però la fórmula camprodonina és més densa, perquè *roda* apareix també etimològicament en el nom de la població -*rodon* i la rima *món – Camprodon* és exacta.

Conclusions

Reflectir o construir? Els estudiosos europeus del llenguatge han resseguit aquesta disjuntiva d'ençà les poètiques antigues fins al *gir lingüístic* i les teories del constructivisme social. Però la llengua no és transparent ni quan assenyala (topònims) ni encara menys quan es carrega de significats (com en el cas de les metàfores). En tant que *mitjà*, mai no és allò que representa. I en tant que representatiu, ens recorden el seu caràcter artificios: la parla –i l'escriptura– ens fa present *de voce* allò que només es percep parcialment *in situ*. Con-voca o in-voca presències imperceptibles i crea un forçós des-plaçament. Davant de la teòrica multiplicitat i infinitud d'actes verbals, les repeticions i ancoraments és un recurs molt pràctic i econòmic: els llocs comuns ho són en tant que productes verbals.

"Què pot fer el turista sinó plorar?" fa dir Marguerite Duras a la protagonista d'*Hiroshima mon amour*. És molt difós el tòpic que l'experiència i l'emoció ens deixen sense paraules, expressió que denota la complementarietat d'aquests dos aspectes. Però avui dia en el nostre entorn, com ironitzava Brassens, és acceptable "passar la mort en vacances". Potser és exagerat pensar que avui "no podem deixar de ser turistes", com reflexiona Yves Winkin,¹¹ però evidentment i per diferents factors –la difusió explosiva de les noves tecnologies d'enregistrament i d'escriptura/lectura no és el menor– el retorn a la verbalització és alhora una defensa i un acte de generositat. "L'autenticitat [que busca el turista] és una cosa produïda, no salvaguardada", escrivia James Clifford,¹² però encara reblava més el clau comunicatiu Daniel Miller, quan escriu: "L'autenticitat s'ha de jutjar *a posteriori*, no *a priori*, tenint en compte les conseqüències que té a escala local, no els orígens locals que pugui tenir".¹³ Tòpics, discursos i conseqüències sobre el terreny que he mirat d'introduir en aquest esbós d'estudi d'abast micro.

NOTES

- 1- Vegeu els llibres de George Lakoff i Mark Johnson (1980) *Metaphors We Live By*, Chicago-Londres, University of Chicago Press; i (1999) *Philosophy in the Flesh*, New York, Basic Books. Segueixo la convenció d'aquests autors d'apuntar en majúscules els termes de la metàfora per indicar que no es tracta d'oracions catalanes, sinó de noms o formes verbals abstractes de la figuració retòrica.
- 2- Vegeu-ne una mostra a Jordi Mascarella i Miquel Sitjar (ed.) (1997) *El món al Ripollès: visions i experiències de viatgers al llarg del temps*, Ripoll, Consell Comarcal.
- 3- Artur Osona (1888) *Guia itinerària de las serras de Collsacabra y de la Magdalena fins als Pirineus: o sia, del Fluvià al Ter*, Barcelona, Associació d'Excursions Catalana, itinerari núm. 61.
- 4- Artur Osona (1898) "En Patata: biografia d'un guia català", dins el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 41 (juny de 1898).
- 5- David Cheney (2002) *The Power of Metaphors in Tourism Theory*, dins Simon Coleman i Mike Crang (ed.) *Tourism, between Place and Performance*, New York – Oxford, Berghahn Books.
- 6- Artur Bofill i Poch "Núria, Ribas y Alt Llobregat" (1883-1884) *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*, t. 10, (Barcelona, 1888), p. 47.
- 7- Josep Iglesias (i altres) (1965), *Enciclopèdia de l'excursionisme. Volum I: Història (1876-1839)*, Rafael Dalmau; Francesc Roma i Casanovas (2004) *Del Paradís a la Nació: La muntanya a Catalunya, segles xv – xx*, Cossetània.
- 8- Florenci Crivillé (2013) "Resseña d'una excursió del 1897: Ripoll-el Canigó-Perpinyà", dins *Novenes Trobades Culturals Pirinenques: La frontera al Pirineu*, Andorra, Societat Andorrana de Ciències, p.139-143.
- 9- E[udald, i.e. Tomàs Raguer] (1909) "Sports de Montanya", *El Puigmal* 67 (Ripoll, 26 de febrer), p. 532. Desconec si les fotos de Josep M. Cò i de Triola, avui a l'arxiu del CEC, corresponen a aquesta sortida.
- 10- Anna Monells Descamps (2010) *Ski Club Camprodon, 1934-2009*, Camprodon.
- 11- Yves Winkin (2001) *Anthropologie de la communication*, París, De Boek-Seuil, cap. 10.
- 12- James Clifford (1988) *The predicament of culture: Twentieth Century Ethnography, Literature and Art*, Cambridge Mass. Harvard University Press.
- 13- Daniel Miller (1992) "Creation of the Scottish Highlands", dins Donnachie & Whatley (ed.), *The Manufacture of Scottish History*, Edimburgh, Polygon, p. 250.